

СУТНАСЦЬ АКАЗІЯНАЛЬНЫХ АБРАДАЎ, ВЫКЛІКАНЫХ КАТАКЛІЗМАМІ НАДВОР'Я

Спецыфічнымі асаблівасцямі адрозніваюцца *метэаралагічныя* аказіянальныя абрады, неабходнасць правядзення якіх выклікана *катаклізмамі надвор'я*, такімі, як:

- *мароз*. Звычай яго заклінання заснаваны на лічэнні лысых, пры гэтым ужываліся спецыяльныя слоўныя формулы з выкарыстаннем імён знаёмых лысых.

Абрады і звычай заклінання марозу маглі быць звязаны з гукавымі падабенствамі праяўленняў прыроднай з'явы (мароз) і асаблівасцей знешняга выгляду чалавека (лысы). У славесных формулах абраду выкарыстоўваліся сімвалічныя словы: «хлоп», «трэсь», што магло нагадваць пахлопванні па макушцы лысага чалавека, з аднаго боку, і гукавыя асацыяцыі да моцнага марозу – з другога. Трэск марозу звязваюць з дзеяннямі «ледзянога дзеда», «які мае звычай садзіцца на хаце, нагадваючы такім чынам пра сябе» [26, с. 290].

- *град*. На яго спыненне або прадухіленне былі накіраваны абрады, звязаныя з «сустрэчай» граду хлебам-соллю, з выкарыстаннем хлебнай лапаты і іншых сімвалічных прадметаў: грамнічных свечак, асвечанай вярбы, ручніка і г. д.

У абрадах, накіраваных на спыненне граду, было распаўсюджана выкідванне на вуліцу прадметаў, звязаных з печкай: хлебнай лапаты, дзяжы або века ад дзяжы, ухвата і г. д. Лічылася, што такім чынам градавую хмару сустракаюць хлебам [13, с. 77]. Выкарыстанне гаспадарчых прылад, якія мелі дачыненне да хлеба, магло быць абумоўлена тым, што град прыносіў вялікія страты ўраджаю і таму па асацыяцыі сімвалічныя дзеянні з гэтымі прадметамі ва ўяўленні людзей павінны былі ўздзейнічаць на прыродныя сілы і змяніць сітуацыю ў станоўчы бок.

У такіх абрадах таксама шырока выкарыстоўваліся хрысціянскія атрыбуты: свечкі, асвячоная вярба, абраз святога Міколы, якія былі закліканы ў спалучэнні з іншымі магічнымі сродкамі адагнаць градавую хмару і садзейнічаць спыненню граду і дажджу: «Як сыпане град, у нас выносяць хутчэй на двор дзяжу, лапату, а то века з дзяжы, а на яго кладуць вобраз святога Міколы» [28, с. 13].

- *бура, навальніца, маланка*. З мэтай абароны хаты ад удараў перуна, супраць «раз'юшанай буры», «каб разагнаць навальніч-

ных хмары» праводзіліся таксама абрады, звязаныя з пачуццём страху, выкліканага выпшэйназванымі з'явамі прыроды. Зрабіць магічнае ўздзеянне былі закліканы дзеянні з грамічнымі свечкамі, асвячонымі зёлкамі, гарачым вуголлем, вербнымі галінкамі, хлебнай лапатай і іншым [34, с. 56].

Удары грома і маланка ва ўяўленнях людзей былі заснаваны на тым, што Бог забівае злых духаў, чорта, якія ўцякаюць і хаваюцца, і таму неабходна было адагнаць іх ад сябе, каб пазбегнуць сустрэчы з імі. Небяспечным лічылася і прысутнасць хатніх жывёл, ката і сабакі, у хаце пад час буры, што тлумачылася іх здольнасцямі ўзаемадзейнічаць з нячыстай сілаю. Пры навальніцы лічылася мэтазгодным сядзець у хаце, запальваць грамічную свечку і маліцца. Надзейным сродкам супраць буры было таксама паленне зёлак, асабліва купальскага зеля, чарнобыльніку, палыну і іншых. Шырока выкарыстоўваліся сімвалічныя дзеянні раздзірання сланечніка ці адешыны, якія візуальна нагадвалі разыходжанне навальнічных хмараў [13, с. 75]. Дзеля забеспячэння абароны ад удараў маланкі, якая магла выклікаць пажар, праводзіліся абрады, звязаныя з захаваннем грамавых стрэл [27, с. 272–273].

З прыходам хрысціянства вялікае значэнне ў аказіянальных абрадах супраць навальніцы набылі царкоўныя сімвалы і атрыбуты: абраз святой Агаты, абрус, на якім свяціліся велікодныя стравы і г. д. З выкарыстаннем гэтых рэчаў выконваліся сімвалічныя дзеянні: «трэба вынесці на падворак абрус, на каторым ксёндз свяцонае свяціў на Вялікдзень, і тым абрусам перажагнаць хмару на ўсе чатыры стораны света, то яна на чатыры часці расступіцца» [23, с. 214].

- *дождж, наводка.* Правядзенне такіх абрадаў было выклікана дажджлівым надвор'ем; яны былі накіраваны на тое, каб спыніць дождж і адагнаць хмары. Сімвалічнымі прадметамі ў гэтых абрадах выступалі асвячоныя косці або мяса, якія закопвалі ў зямлю або спальваў, драўляная лапата, дзяжа і іншыя.

У абрадавых дзеяннях, накіраваных на спыненне дажджу, вялікае значэнне мела выкарыстанне хлебнай лапаты: «трэба, каб гаспадыня перажагнала яе (хмару) лапатаю ад хлеба і палажыла на страсе» [34, с. 54]. Выкананне такіх абрадаў было звязана з супрацьстаяннем дзвюх стыхій: вады і агню. Для таго, каб адагнаць хмары, кідалі на агонь зелле, адчынялі коцін, палілі на прыпеку асвячонае зелле і г. д. [28, с. 14].

Роллю пасрэднакаў паміж людзьмі і прыроднымі сіламі часцей за ўсё выконвалі так званыя «чараўнікі», якія мелі незвычайныя здольнасці і павінны былі здзейсніць пэўныя магічныя рытуалы для змянення крызіснай сітуацыі. Людзі верылі, што «каб адагнаць хмары, чараўніку трэба скінуць з сябе світку, вывернуць яе – і хмары адразу разыдуцца» [11, с. 62].

- *засуха*. Да ліку аказіянальных абрадаў адносяцца звычайныя выклікання дажджу ў час засухі: сімвалічнае заворванне або барахананне перасохлага вадаёму або дарогі; забіванне жабы, вужа, рака, крата, разбурэнне мурашніка і інш. Прычынай засухі часцей лічылі пахаванне на могілках чалавека, памерлага не сваёй смерцю [33, с. 107]. Увогуле вада ў абрадах выклікання дажджу займала вядучае месца, а таксама прадметы, звязаныя з ёю: вядро, калодзеж, бутэлька, гладыш і г. д.

Абрады выклікання дажджу маюць падобныя элементы ва ўсіх славянскіх народаў. У беларускай абраднасці вылучаецца некалькі асноўных спосабаў, якія павінны былі забяспечыць ва ўяўленні чалавека магічнае ўздзеянне на нябесную водную стыхію. Адным з самых распаўсюджаных спосабаў было наладжанне хрэсных хадоў вакол вёсак, палёў. З прыходам хрысціянства абавязковым удзельнікам такіх абрадаў быў святар, які правіў малебен на полі або каля вадаёма. Рытуальнымі дзеяннямі ў гэтым абрадзе выступала сімвалічнае паліванне поля вадой: «Калі хочучь, штоб пайшоў дождж, то нясуць на поле воду з сямі калодзісяў і разліваюць яе па пашні» [28, с. 19]. Матэрыял аблівання вадой прысутнічае ў разнастайных варыянтах аказіянальнага абраду выклікання дажджу, гэта звязана з сімвалічным прайграваннем вырашэння крытычнай сітуацыі. Пры правядзенні хрэсных ходаў важнымі момантамі былі: само наведванне могілак, чытанне малітваў на могілках, здзяйсненне рытуалу палівання вадой магіл самазабойцаў або тапельцаў. Паколькі ў беларусаў існавала вера ў незвычайныя магчымасці памерлых уздзейнічаць на жыццё жывых, то тлумачэнне засухі часам было звязана з тым, што «лішняя вада ў вялікай колькасці спатрэбілася тапельцу, які, не насыціўшыся вадою пры жыцці, хоча яе яшчэ больш пасля сваёй... смерці» [23, с. 216].

З выкліканнем дажджу быў звязаны звычай кідання ў калодзеж разнастайных рэчаў: гаршкоў (або чарапкоў разбітага гаршка), гладышоў, чыгункоў, таксама ў калодзеж сыпалі мак ці каноплі [33, с. 102,

103, 105]. Пры гэтым даволі значным быў момант крадзяжу гэтых прадметаў, нягледзячы на тое, што ў народным уяўленні ўвогуле крадзеж лічыўся смяротным грахам.

Найбольш распаўсюджаным спосабам магічнага ўздзеяння на нябесныя водныя сілы было сімвалічнае баранаванне вадаёмаў, дарог і вуліц. Дзеля гэтай мэты збіраліся жанчыны (часцей старыя) або маладыя дзяўчаты, яны распраналіся або здымалі верхнія спадніцы, запрагаліся ў саху і баранавалі вуліцу, дарогу або высахлы вадаём.

Значным момантам былі трохразовыя паўторы дзеянняў і хаджэнні па коле: вакол вёскі, вакол поля, або па крыжы. Пад час баранавання ўдзельніцы спявалі царкоўныя песні. Дз. Зяленін вылучае ў гэтым абрадзе пэўную магічную сувязь матыву выклікання дажджу з «адкрыццём» зямных вод: «з магічнага мыслення: ...адкрыццё падглебавых, падземных вод павінна было выклікаць... адкрыццё нябесных вод, гэта значыць, дажджу» [12, с. 5].

Абрад выклікання дажджу ў некаторых рэгіёнах быў звязаны з вырабам «абыдзённага» ручніка або кашулі, надзеленым магічнай абаронча-ачышчальнай сілаю, якую надаваў ім калектыў жанчын, стварыўшы іх за адзін светлавы дзень ці суткі. З такім сімвалічным прадметам сяляне абыходзілі вакол вёскі або вакол поля, чыталі малітвы. Пры вырабе «абыдзённага» ручніка таксама існавалі некаторыя абмежаванні ў выбары ўдзельнікаў: часцей палатно выраблялі ўсе жанчыны вёскі, а прадзеннем і ткацтвам займаліся толькі ўдовы і падлеткі-дзяўчаты, што падкрэслівала неабходнасць «чысціні» выканаўцаў, якая выяўлялася ў працяглай безграхоўнасці старых жанчын і цнатлівасці маладых дзяўчат. Гэтую рытуальную чысціню разам з прагаю жадання адагнаць бяду яны як бы перадавалі свайму магічнаму сродку ўздзеяння на прыродныя сілы. Стварэнне «абыдзённых» рэчаў даследчык А. Байбурын звязвае з «рытуальным абнаўленнем» «свайго» свету. Гэтая рэч была «ідэальна новая і чыстая, якая не паспела састарэць у працэсе вырабу», яна з'яўлялася «ўвасабленнем ідэі абноўленага жыцця» [1, с. 150]. Магічная сіла «абыдзённіка» была ў канцэнтрацыі калектыўнай энергіі, укладзенай у яго выраб.

Значнае месца ў аказіянальных абрадах займаюць язычніцкія ўяўленні і вераванні, рэшткі якіх захаваліся і трансфармаваліся ў рытуальныя дзеянні выклікання дажджу. Сярод іх вылучаецца сімвалічнае ахвярапрынашэнне воднай стыхіі. У некаторых месцах для барацьбы з засухай праводзілі «пахавальны абрад» сімвалічнай ахвяры,

напрыклад, саламянага пудзіла. Часам у ролі ахвяры выступалі жывёлы: рак, жаба, вуж, крот. Іх падвешвалі або закопвалі ў зямлю для выклікання дажджу: «Падчас доўгай засухі вешаюць забітага вужа на плоце – гэта павінна справакаваць дождж» [26, с. 316]. Пры гэтым абрадавыя дзеянні суправаджаліся плачам, жалобнымі песнямі і галашэннямі, што вызначае сувязь між аказіяльнай і пахавальнай абраднасцю. Названыя жывёлы маглі разглядацца таксама і як віноўнікі засухі, паколькі ва ўяўленні чалавека яны мелі незвычайныя магчымасці і былі звязаны з іншым светам.

Такім чынам, аказіяльныя абрады выклікання дажджу на Беларусі праводзіліся наступнымі спосабамі:

- хрэсныя хады з малебнамі на палях, каля вадаёмаў, калодзежаў;
- наведванне могілак, паліванне магіл;
- баранаванне вадаёмаў, дарог і вуліц, палёў, крыніц;
- выраб «абыдзённага» ручніка ці кашулі;
- прынясенне ахвяры (сімвалічнай рэчы або жывой істоты).

Беларускія аказіяльныя абрады выклікання дажджу з'яўляюцца найбольш старажытнымі, паколькі ўтрымліваюць архаічныя язычніцкія элементы, звязаныя з пакланеннем чалавека прыродным з'явам і стыхіям.

? Кантрольныя пытанні на тэме:

1. Якія сімвалічныя асацыяцыі паўплывалі на спецыфіку звычайў заклінання марозу?
2. Якія матывы пераважалі ў аказіяльнай абраднасці, накіраванай на спыненне граду?
3. Назавіце асноўныя асаблівасці беларускіх метэаралагічных абрадаў супраць навальніцы і маланкі?
4. Якім чынам дзве стыхіі – вада і агонь – былі звязаны ў абрадах супраць дажджлівага надвор'я?
5. Вызначце адметнасці беларускіх аказіяльных абрадаў выклікання дажджу.
6. Якія новыя элементы з'явіліся ў абрадах, накіраваных супраць засухі, з прыходам хрысціянства?
7. У чым семантыка рытуальных дзеянняў баранавання вадаёмаў, дарог, вуліц?
8. Якую ролю выконвалі «абыдзённыя» рэчы ў аказіяльнай абраднасці?

МЕТЭДРАЛАГАЧНЫЯ АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ АБРАДЫ І ТЭКСТЫ

Абрадавыя дзеянні:

Як пачынае падаць град, трэ хутчэй раскусіць адну градзінку і трэйка сплюнуць, то заплюеш ліхому вочы, і ён не трапіць больш, дзе ляжыць град і не магчыме грабці яго на зямлю [28, с. 13–14].

У час навальніцы трэба, па магчымасці, сядзець дома, хрысціцца і маліцца. Вельмі карысна запальваць лампаду ці свечку перад абразамі. Есці ў час навальніцы ці працаваць, Божа барані, нельга [27, с. 291].

Як грыміць, трэба хрысціцца, каб адагнаць ад сябе чорта, бо гром, забіваючы чорта, можа забіць разам і чалавека [28, с. 8].

Калі пярун ударыць, гэта Гасподзь Бог забівае злых духаў, якія бадзяюцца па свеце. У часе буры д'яблы ў вялікім страху ўцякаюць, хаваюцца дзе могуць. Таму, калі блісне, трэба адразу перахрысціцца, каб пазбегнуць небяспечнага суседства [13, с. 65].

Як грыміць, няможна раскрываць рот, бо чорт можа туды схавацца [28, с. 8].

Чэрці больш усяго хаваюцца ад грому пад камень, бо там іх не мажэ дастаць страла, хаць яна і вытне ў камень. От затым, як грыміць, то няможна садзіцца на камень або стаяць каля яго, бо гром мажэ забіць [28, с. 8].

...Ахавальным сродкам супраць перуноў лічылі бярозавыя галінкі з палявых алтароў, пастаўленых на свята Божага Цела... Ахоўным сродкам быў таксама абраз св. Агаты, які таксама выстаўлялі ў часе навальніцы да акна, а ў пажар абносілі яго вакол ахопленанага агнём будынку, каб пажар не пашыраўся. У якасці свецкага сродку ад перуна выкарыстоўвалася тут і ў іншых месцах пярэна, якой пакрывалі калодзеж [13, с. 72–73].

Пад час буры кідаюць на жар чартапалох, які ахоўвае дом ад удару перуна і нават паварочвае ў іншы бок раз'юшаную буру [13, с. 73].

Сярод розных засцерагальных сродкаў у час навальніцы чарнабыльнік трэба лічыць адным з надзейных. Таму ў кожным доме чарнабыльнік трымаюць на печы цэлы год, каб падпальваць яго ў хаце ў навальніцу. Вельмі важна мець хоць крыху асвечанага (24 чэрвеня ці 1 жніўня) чарнабыльніку [23, с. 213–214].

Каб разагнаць навальнічныя хмары, кідаюць у агонь палын і звоняць [13, с. 74].

Як находзіць вялікая хмара, а хто-небудзь адчыніць комін да закурыць на прыпеку свянцонае зелле, то хмара паверне ўбок і дажджу не будзе [28, с. 13].

Каб разагнаць цёмную дажджавую хмару ці каб перасцерагці ад навальніцы, кідаюць на агонь пад комінам зелле, пасвячонае на Юр'я ці на Зельную [28, с. 19].

Як ідзе град, штоб град не біў, паляць свечану вербу і хлебну лапату брасалі на двор, каб гром спіх [34, с. 56].

Каб разагнаць навальнічныя хмары... раздзіраюць сланешнік ці алешыну, і хмары разыходзяцца [13, с. 75].

Каб прайшла навальніца, трэба курыць купальным зеллем, а яшчэ лепш вывесіць на плоце абрус ад велікоднага стала. Ён нібыта захоўвае нават ад удару грому... [13, с. 75–76].

«Пылавая» (свінцова-шэрая) хмара звычайна нясе або град, або залеву. Спыніць і аддаліць гэтую небяспечную хмару можна, узмахваючы нямытым абрусам з-пад велікоднага свянцонага [23, с. 214].

У вялікую буру і грымоты трэба вынесці на падворак абрус, на каторым ксёндз свянцонае свянціў на Вялікдзень, і тым абрусам перажагнаць хмару на ўсе чатыры стораны света, то яна на чатыры часці расступіцца [23, с. 214].

Косці ад мяса, асвячонага на Вялікдзень, збіраюцца з усёй стараннасцю: частку іх закопваюць у зямлю, на палях сваіх, з упэўненасцю, што яны засцерагуць засеяны хлеб ад граду, другую – захоўваюць у сябе, каб адводзіць буру: у час набліжэння хмары кідаюць косці ў агонь, сцвярджаюць, што гэта разганяе навальніцу [36, с. 82].

Калі градавая хмара навісае, тады выкідваюць на двор хлебную лапату – гэта значыць хлебам яе сустракаюць, бо баяцца [13, с. 77].

Выносілі з дома хлебную лапату; ставілі каля парога, ручкай уніз, запальвалі грамнічную свечку [34, с. 55–56].

Калі ў час градавага дажджу вынесці з хаты на двор на хлебнай лапаце серабро, уціральнік і асвечаную вярбу, то град перастане, але дождж усё-такі будзе працягвацца [23, с. 215].

Ад гразы наверх на сенцы клалі перавернутую лапатку, што хлеб у печ садзяць, і перавернутую скаварату [13, с. 78].

Як хмара падходзіць, то трэба, каб гаспадыня перажагнала яе лапатаю ад хлеба і палажыла на страсе [34, с. 54].

Каб разagnaць хмары ці спыніць дождж, аб'язджаюць тры разы вакол дома па драўлянай лапаце [34, с. 54].

Як сыпане град, у нас выносяць хутчэй на двор дзяжу, лапату, а то века з дзяжы, а на яго кладуць вобраз святога Міколы. Другія хутчэй адтыкаюць комін да паляць на прыпеку свяцовае зелле мінушкі. Як толькі дымок падымецца ўгору, то град і сунімецца [28, с. 13].

Як град, то выкідваюць ад печкі прыпасы: лапата, тая шо хлеб саджаці, коцюба і ўхваты, проста кідаюць на грудок, щоб не йшла вялікая туча, град щоб не йшоў [34, с. 55].

У град выкідвалі лапату хлебную і венікі на двор [34, с. 56].

Ёсць звычай у час навалніцы запальваць грамнічную свечку, якую ставяць на покуці [13, с. 79].

Каб спыніць дождж, чараўніца «вешала на двары гаршчок на тапа-рышчы, які заганяла ў сцяну; ад гэтага хмары разыходзіліся» [11, с. 62].

Каб адагнаць хмары, чараўніку трэба скінуць з сябе світку, вывернуць яе – і хмары адразу разыдуцца [11, с. 62].

Калі бура надходзіць з грыватамі, то трэба ўзяць таго кія, што разганалі вужа, як жабу нёс, перажagnaць хмару тым кіем, то пойдзе бокам альбо разаб'ецца на дзве палавіны [34, с. 68].

Пад час буры выконваюць розныя маніпуляцыі супраць д'ябла, нават ката выкідваюць з хаты, бо хаця, адрэзаўшы ў яго кончык хваста, адсеклі нібыта і д'ябла, які сядзеў у ім у вобразе вужа, усё роўна дзеля большага спакою лепш ката выкінуць [13, с. 83].

Пад час буры выганяюць з дому сабак і катой, бо яны маюць уласцівасць выклікаць перуны [13, с. 83].

Ад засухі часам здымалі вароты і кідалі іх на зямлю ці адносілі ў балота або возера [20, с. 195].

Калі перад тым, як пачалася засуха, нехта па сваяку паставіў помнік, то ў гэтым бачылася яе прычына. Лічылі, што помнік пастаўлены не ў пару. Значыць, трэба было перавярнуць яго, каб пайшоў дождж, і толькі тады зноў яго паставіць [13, с. 87].

Засуха адбываецца таму, што лішняя вада ў вялікай колькасці спатрэбілася тапельцу, які, не насыціўшыся вадою пры жыцці, хоча яе яшчэ больш пасля сваёй... смерці. Каб спыніць засуху ў гэтым выпадку, трэба паставіць на магілу тапельца адкрытую бутэльку з вадою і час ад часу папаўняць яе [23, с. 216].

Ад засухі «на магілу самазабойцы (які павесіўся) лілі ваду крыжам, але перад гэтым абыходзілі з іконай цэркву» [33, с. 110].

Калі хочучь, штоб пайшоў дождж, то нясуць па поле воду з сямі калодзісяў і разліваюць яе па пашні [28, с. 19].

Ад засухі бяруць з трох калодзісяў вядро вады, моўчкі нясуць яе на поле і там разліваюць па сухой зямлі. Потым, памаліўшыся Богу, такжа моўчкі варочаюцца дамоў. Кажуць, што гэта вельмі добра памагае.

Вечарам, пасле заходу сонца, дзеўкі і маладзіцы збіраюцца да купы, гамоняць, крычаць, а потым ідуць у поле, бегаюць там з крыкам да ўсе разам сцуць, а потым варочаюцца дамоў, пакрыўшыся хвартухамі, нібыта йдзе дождж. Кажуць, што тагды не хібіць пайці вялікі дождж [28, с. 65].

Ад засухі відук у калодзеж сыпалі. Недарослыя дзеці-падлеткі павінны былі на чужую зямлю, у няблізкае сяло ці на папар насіць ваду [13, с. 89].

У час засухі жанчыны абліваюць вадою адну са свайго асяроддзя, але толькі так, каб яна не заўважала і не інакш як ля калодзежа [13, с. 89].

Бралі лапаць і цягнулі яго ў поле, а ззаду ішлі бабы і галасілі. Паперадзе ж ішоў поп. Пры гэтым часам збягаліся людзі, лічачы, што хто-небудзь утапіўся ці здарылася нейкая бяда. З гэтай жа мэтай аблівалі вадою ўсіх сустрэчных [13, с. 89].

Усе жанчыны вёскі збіралі льяное палатно, а ўдовы і падлеткі пралі і ткалі за дзень фіранку. Вечарам, да заходу сонца, яе вешалі на крыж. Назаўтра клікалі святара, бралі прошчу, вешалі фіранку на абраз і абыходзілі пал вакол сяла... Рэкамендавалася яшчэ ўкрасці ва ўдавы боршч і разам з чыгунком кінуць у калодзеж. «Бабы-ўдовы ўночы распраналіся дагала, бегалі па вёсцы, затым кралі борану і вешалі каму-небудзь на забор» [20, с. 135].

Для барацьбы з засухаю... крадуць у заезджага гаршэчніка гаршчок і кідаюць яго ў калодзеж [27, с. 204].

У час засухі кралі чужыя гладышы і кідалі іх у калодзеж ці аблівалі пастуха вадою [20, с. 135].

Гаршкі кідалі ў калодзеж альбо дзяўчаты, альбо ўдовы, якія вылучаліся па прынцыпу рытуальнай «чысціні». У шэрагу выпадкаў гаршкі папярэдне разбівалі і ў ваду кідалі чарапкі: «Няма дажджу. Дзеўкі, да ву сабірайцеся, да паваруйце крушыны, да пабейце да іх у калодзець у чый папала. Ну, тады што? От ужэ пуйдзе дож, ужэ кажуць: што, мы спраўдзілі ўжо гэта» [33, с. 105].

Ад засухі «лук рвуць да ў калодзець кідаюць, крадуць, абязацельна нада расць» [33, с. 103].

Ад засухі ў калодзеж кідалі прасвіркі [33, с. 103].

У калодзезь от маліліся Богу, крэст (клалі) – на ваду, штоб дож ішоў: дзве драначкі – і крэст [33, с. 104].

Ад засухі жанчыны сышлюць у калодзежы мак. Калі гэта не дапамагае, то стараюцца злавіць рака і закапаць яго жывога ў зямлю [27, с. 204].

Каб выклікаць дождж, збіраліся бабы і падлеткі, ішлі да крыніцы, калацілі яе, сыпалі свечаны на Макавей мак-відун, кідалі манеты, толькі белыя [33, с. 102].

У час засухі 2–3 удавы прасейвалі на сіце мак і сеялі, каб пайшоў дождж [13, с. 91].

Калі няма доўга дажджу, трэба, каб дзевачка праз рукаў сыпала ў калодзеж каноплі [13, с. 92].

Каб пайшоў спорны дожджык, лічыцца патрэбным кінуць у калодзезь моху; каб пайшоў моцны дождж, трэба выкінуць на двор лапату, качаргу ці памяло; каб прайшла засуха, трэба ўсыпаць у раку маку [13, с. 92].

Каб выклікаць дождж, трэба кінуць у студню дзевяць гарошын [13, с. 92].

«...трэба бабаў на рэку гнаць купацца» [13, с. 92].

Для барацьбы з засухамі робяць такія захады: калі ў каго ў агародзе пасаджаны вясконы часнок, то яго неабходна вырваць і пакідаць у мяжу, стараюцца таксама зрабіць тапельца – утапіць якую-небудзь жывёлу, пчаня, кацяня або проста саламянае пудзіла [27, с. 204].

Ад засухі ў мястэчку Побалаве закопваюць у зямлю жывых ракаў з песнямі і плачам, а ў час праліўных дажджоў іх зноў выкопваюць. Робіцца гэта пераважна жанчынамі [13, с. 92].

Палескі звычай аплаквання і пахавання жабы, які спраўляюць дзеці ў час засухі: «Дзеці, бійце жабу да прасіце Бога да будзе дож. Вот пойдуць да злаваюць жабу... і таты б'юць і кажэ: от, штоб дож. Дож будзе, му жабу б'ем. І закапувалі ў зямлю дзе папала і хрэцік із палачкі дзелалі, плакалі: ой-ой-ой, жабка наша памерла, да о-о, да й смяюцца, да плачуць нарочна, не то што па жабе яны плачуць, а так ужэ» [33, с. 112].

Калі палі прагнулі дажджу, падляшскі народ калісьці падвязваў за ногі жабу ля плота, з вераю, што яна можа выклікаць дождж. Калі пачынаўся дождж, то яе адвязвалі [13, с. 93].

У час доўгай засухі вешаюць забітага вужа на плоце, каб выклікаць дождж [13, с. 93].

Калі хочаш, каб пайшоў дождж, забі змяю і павесь на бярозе ці ў калодзеж насып моху [13, с. 93].

Калі павесіць на кол жывога крата галавою ўніз, то ён не паспее яшчэ заціхнуць, як пойдзе дождж [23, с. 187].

Каб выклікаць дождж, трэба крата павесіць на сліўцы або на дзікай грушы [13, с. 93].

У час працяглай засухі трэба павесіць жывую мядзведку на двары ўніз галавою: не паспее замерці мядзведка, як пойдзе дождж [23, с. 216].

...Трэба выпадкова выараную «турукаўку» («туркавіцу» – вусеня) на травінцы за галаву павесіць [13, с. 94].

У засуху вясной і летам, каб выклікаць дождж, праводзяць па вуліцы баразну сахою, у якую запрагаюць дзяўчат, ці выцягнуўшы з вады рака, навязваюць яго і цягнуць па вуліцы. У іншых месцах з тою жа мэтай робяць ляльку, закопваюць яе на могілках і плачуць, нібыта па нябожчыку [13, с. 94].

Кажуць так, людзі старыя казалі, нада пераараць шлях, дарогу. Ну вот возьмуць плуга ці ў вас, ці ў каго да ўдзёвох возьмуцца ззаду, а спераду адна, за ручкі ззаду, дзевушкі, жаншчыны, ну да паскідаюць юбкі да толькі ў сподніх, а верхнія паскідаюць, ну да возьмуць перааруць, да, кажа, пуйдзе дож, а ці праўда, ці не [33, с. 122–123].

... «ўзворванне ракі»: некалькі жанчын упрагліся ў саху і пад кіраўніцтвам самай дужай у вёсцы бабы хадзілі па рацэ, разворваючы яе дно. Выпадкова на наступны дзень выпаў дождж, і цяпер, вядома, на ўсе намаганні пераканаць сялян, што ўзворванне не можа выклікаць дажджу, застаюцца марнымі [13, с. 94].

«Сабраліся ж бабы да шлях аралі, ну багата баб сабярэцца, давайце плуга... ета не то што шлях – круга сяла абараць тры разы ж ецім плугам прайці. Запрагуць ужэ баб, а тыя ідуць да паганяюць: ей, арыма; а адна плуг дзяржыць, а трыку баб запражэ, а тыя ўжэ ідуць да смотраць. Так ета. І круга сяла тры разы. Тады дош пуйдзе». «Абворвалі... крэст, дак старыя бабы запрагаліся» [33, с. 124].

Успяхвалі высахшую частку ракі самі жанчыны і валачылі [33, с. 121].

Калісь пры маея памяці засухі былі – бацюшка хадзіў па полю, малебен правілі; плуга цягаюць, аруць голыя, дзеўкі гадоў па трынаццаць – чатырнаццаць і баранавалі, як засуха [33, с. 123].

Старыя бабы сабраліся, укралі плуг на калхозным дварэ, заняслі яго на рэку, бабы самыя. Самыя запрагліся, а другія бабы паганялі пу-

гаю, доўгаю пугаю. Як занялі з Славатых ды аж пад мост цягнулі. Па беразе ідуць кілька бабаў, ідуць і спяваюць песні. Цягнулі плуг, перарвалі рэку ўпапярок у трох мясцах і спявалі царкоўныя песні, якія мы зналі. А тады вылезлі з ракі, паселі на ровы і спявалі. А потым усе хутка пайшлі па сваіх дамах. Трэцяга дня пайшоў дождж [33, с. 122].

Калі доўга стаяла суш, усё вяла ў агародах, тады хто-небудзь са старых ішоў па хатах і склікаў дзесяць удоваў. Жанчыны загадзя рыхтавалі калкі даўжынёй у рост чалавека. Потым падсоўвалі калочкі пад камень і «падважвалі» яго. Дажджу пасля гэтага чакалі на трэці дзень. Зрэшты, калочкі заставаліся пад каменем да таго часу, пакуль трэба было, каб дождж ішоў. Потым іх выпягвалі, каб больш не ліло [13, с. 95].

Калі доўга няма дажджу вясною і зямлі неабходна абмьшца, яго можа выклікаць пагрозлівай касьбою, для чаго гаспадар гучна рыхтуе касу і гэтаксама гучна накіроўваецца ў які-небудзь дол, дзе паспелі прабіцца травяныя парасткі, і робіць там пракосы тры. Звычайна дождж не любіць касьбы і адразу пальецца [23, с. 215–216].

Гэта калісь была такая пастанова – як усе пагода і пагода, вазьмі мураўя да кіём разбушуй і кажы: як гэтыя мурашкі плуваюць, так і дошч пусць плыве [33, с. 124].

Закляцці

Існаваў звычай заклінання марозу, каб ён паслабеў, заснаваны на лічэнні лысых. Гаварылі наступную формулу: «Пятрусь лысы – трэсні мароз!» і г. д. – ажно да самае меншае дзевяці ці дванаццаці лысых [13, с. 60].

Калі насоўваецца грозная хмара, кажуць закліцце: «Ідзіце хмары на татарскія горы, у нас вады досыць,носяць вёдрамі, разліваюць цэбрамі». Тут трэба перахрысціць хмару [13, с. 80].

«Як набяжыць бурая або чорная градавая хмара, то калі няма ў хаце таго кія, каторым была абаронена жаба ад вужа, то трэба сказаць трэйчы: «Ідзі на сухі лес да й шчэзні там, нячыстая сіла!» – і трэйчы плююць [13, с. 80].

Галашэнні

А Божа мой,
Які вялікі дождж ідзець!
А Божа ж мой,
Што ж мы на лета будзем есці?

А мае дзеткі,
Як жа мы цяпер будзем жыць?
Гэткі вялікі ідзець дождж,
Усё вымакнець,
Што ж мы тады будзем есці?
Бульбачка вымакнець,
Жыта парасцець... [25, с. 441].

Сонейка яснае на небе, узайдзі ў іх непраглядныя цямніцы хаць адною лучынкаю светлаю, хаць адным тоненькім валаском залаценькім, крапелькаю расы гаручай, тваім святым агнём, хаць чарвячком купальным... [25, с. 441]

Прыгаворы

Каб паслабіць мароз, трэба налічыць дванаццаць знаёмых лысых, пакідаючы на астачу самага лысага і пры кожным імені прыгаворваючы: «На галаву (такога і такога) хлоп!» [13, с. 60]

Калі доўга няма дажджу, то трэба ісці да трох калодзежаў і ў кожным з іх сеяць маку. Пры гэтым прыгаворваць «Ойча наш», потым набраць з кожнага вады, нясіці на кладбішча пад крыж (хто паследні памёр) і тры разы пад яго капнуць, прыгаварываючы: «Дай, Божа, каб на трэці дзень дождж пайшоў». Усё робіцца, каб ніхто не бачыў [10, с. 471].

Замовы

Ад маланкі

Сперажы, Божа, тучу гразавую,
Зберажы, Божа, ніву трудавую,
Дай Божа ў добры час [9, с. 40].

Ад гразы

Божай Маці пакланюся. Маць Божа, будзь у помачы.

На Сіянскай гары, на Сіянскай зямлі там хадзіла Прасвятая Багародзіца Божая Маці. Яна сабе мала пачыну. Прыйшоў да яе Ісус Хрыстос:

— Ох ты, Маці, мая Маці, ці ж спіш, ці ляжыш?

— Не, мой Сынку, я ні сплю, ні ляжу, ва сне цябе віжу, як табе кап'ё надзявалі, навокраст ручкі распіналі, за ногці скобкі заганылі, кроў гарачу пралівалі, шупшынаю галоўку падперазалі.

А ў нядзелю рана сонейка не ўсходзіць, ужо Божая Маць Прасвятая Багародзіца свайго сынку за ручаньку водзіць. Павяла яго на ютрані на службу, з службы на сіняе мора. На сінім моры ляжыць камень, на том камені стаіць цэрква, у цэркві прыстол, на прыстоі Сус

Хрыстос ляжыць, сем раз малітву твoryць. Прыйшоў да яго Пятро і Павел:

- Ох ты, Сусе, на Сусе, за каго ты страдаеш? За нас, грэшных, муку прымаеш.
- Пятро і Павел, бярыце хрэст у рукі, ідзіце па беламу свету, закажыце старому, сляпому, глухому, малому: хто стую малітву будзе ўмець, рана і ўвечар будзе пець, ня будзе яго гром забіваць, ня будзе ў вагне згараць, ня будзе ў вадзе патапаць, ад наглае смерці сахраницца [9, с. 40–41].

Ад дажджу доўгага

Як настойніка свянціла, я тучы не бачыла.

Тучы-адлятучы, ідзіце на сухія землі, на сухія староны, а маю хату мінеце [9, с. 41].

Ад навальніцы, дажджу

Туча, туча, ідзі бокам,
Апыніся над Глыбокім:
Там пірожкі пякуць,
Табе крошкі дадуць,
І цябе паджыдаюць [9, с. 41].

Ад грому

Святы Ілля прарок
Нанёс абалок.
Стукучы, грывучы,
Ідзе дожджык капучы.
Не стучы і не грыві,
Маю сямейку абнясі [10, с. 81].

Ад грому

Ішла Прачыста з высокага гораду,
З-пад белага каменю.
Белы камень распукнуўся,
Хрыстос на свет нарадзіўся.
Святыя ангелкі, сперажыце душу да поўначы,
Прачыста Матка да помачы [10, с. 81].

Ад грому

Святы Мікола, Святы Юрай, Святы Ілля,
Спасі ад грому мяне
І тых дзяцей, і тых людзей,
Што каля мяне [10, с. 81].

Ад грому

Ва імя Айца і Сына і Святога Духа. Амінь.

Прасвятая Багародзіца Дзева Марыя адпачывала ў храме ў Ерусаліме. Прыйдзе к ёй Гасподзь Ісус Хрыстос і рачы:

- Маці мая, Прасвятая Багародзіца, спіш альбо не спіш?
- Спала я ў святом градзе, сплю я, Сын вазлюблены.

Сніда я сон праз цябе, што цябе жыдові паймаўшы і на крэст цябе распяўшы, назей і рукой к красту прыгваздзіўшы, цярновы вянок на галаву тваю святую вазлажыўшы і тваё рабро святое кап'ём прабіўшы, і з твайго рабра сыйдзе кроў і вада. І Адам хрысціўся тваёй крывёю.

Прачыстая Дзева Багародзіца, спасі нас, грэшных, ад грому і ад усяго. Амін [10, с. 82].

Ад маланкі

Прысвята Багародзіца,
Ты ўсяму міру памочніца,
Ты памагаеш людзям,
Стань у дапамозе і нам
У нашым жыцці,
У гаспадарчай хаце.
Хто гэтую малітву знае,
У бядзе не прападае.
Маці Божа ўсіх ворагаў адваргае.
Усе званы зазванілі,
Ясным месяцам акружылі,
Акружы, Госпадзі, дом,
У хаце сямейку,
У хляве скацінку
Ад агня, ад мяча,
Ад усяго няшчасця і зла.
Прывярні ў нашу хатку
Ад Госпада міласць,
Ад людзей ціхую смірнасць.
Прашу Бога ні на дзень, ні на два.
Прашу Бога, Маці Божа
Вавек, як амін, назаўсёды [10, с. 82].

Ад ветру

Ад ветру вятроў,
Ад пуду пудоў
Прыйдзі, Матка Найсветша,
Закрый падалом сваім,
Рукавом сваім,
І рызай сваёй,
Яка ты ёсць ахоўніца,
Ад усякага зла (імя) [10, с. 84].

Ад ветру

У чыстым полі, на прыбытай дарозі, гдэ вітёр ходыць, а кому можэ зашкодыць, гдэ сонэйко ўсходыць, а місячык заходыць, там Хрыстова Матэнка ходыць. Хрыстова Матэнка, прыступы рабы Божуй (імя) вітёр атжэны. Хрыстова Матэнка прыступае, хустою покрывае, рабы Божуй (імя) вітёр оттымае [10, с: 84].

Ад ветру

Найсвенча Матка па яснаму небу хадзіла, з залатымі крыжамі, яснымі свячамі. Ішла дарогай, стала спачываць, розныя вятры ўмаўляць: мужчынскія, жаночкія, дзявоцкія, хлапцоўскія з чорных вачэй, рудых, сініх, шарых, белых, напушчаных, нанесеных, вадзяных, ветраных, зайздросных. Найсвенча Матка прыступала, усякія вятры аднімала.

Памажы Божа – 3 разы [10, с. 84].

Супраць хмары

Перад тым, як прачытаць замову, патрэбна прачытаць малітву «Ойча наш» і перахрысціцца.

Першым разам, Божым расказам,
Ішло тры хмары,
Ішла хмара чорная, сівая, палавая.
Госпадзі Божа, памажы, адварні,
Наша месца не чапі.

Пасля замовы патрэбна перахрысціць таго, каму замаўлялі. (Гаварыць 3 разы) [10, с. 84–85].

Дзіцячыя прыпеўкі, заклічкі і прыгаворы

У дзіцячых песнях часта сустракаецца зварот да стыхійных сіл прыроды, да вятроў, дажджу, сонца і месяца. Дзеці спяваюць, калі ім дождж надакучыць:

Дожджык, дожджык,
Пірыстань, пірыстань!
Я паеду ў Дзірыстань
Богу маліцца,
Хрысту пакланіцца.
А ў Бога сірата
Адчыняла варата
Шалковым платочкым,
Новінькім замочкым.

А ў наступнай прыпеўцы дзеці жадаюць, наадварот, усilenня дажджу:

Даждзёк, даждзёк, прыпусы:
Мы схуваемся ў кусты.

Але вось яны стараюцца задобрыць вецер, каб ён разagnaў дажджавую хмару:

Мядзведзь, мядзведзь,
Разгані тучу:
Дам табе
Аўса кучу [6, с. 434].

Бусел, бусел,
Скінь калоду
На харошую пагоду [7, с. 193].

Бусел, бусел,
Вылі воду,
Пакружыся на пагоду [7, с. 193].

Дождж, дажджом,
Палівай каўшом,
Палівай увесь дзень
На жаночую рож,
На мужыцкі авёс,
На дзявочую грэчку,
На хлапчае проса [7, с. 194].

Дожджык, дожджык, сыпані,
Спёку з поля прагані.
Я пад ліпкай пасяджу,
На лісточкі пагляджу [7, с. 194].

Дожджык, дожджык, прыпусці,
Як у лесе тры кусты.
Богу маліцца,
Хрысту кланіцца,
Адчыняйце варата –
Едзе пан-сірата.
Ключыкам, замочкам,
Шаўковым платочкам.
Дзынь, бразь,
Выходзь быстра да нас, князь [7, с. 194–195].

Дожджык, дожджык, секані,
Мы паедзем на кані,
Будзем Богу маліцца,
Будзем пану хваліцца [7, с. 195].

Дожджык, дожджык, секані,
Я паеду на кані,
Богу маліцца,
Цару кланіцца.
А ў Бога сірата,
Адкрывайце варата,
Ключыкам, замочкам,
Шолкавым платочкам [7, с. 195].

Дожджык, дожджык, секані,
Я прыеду на кані.
Каня да плоту прывяжу,
Мані казку раскажу [7, с. 195].

Дожджык, дожджык, секані,
Бабу з поля прагані.
Дожджык, дожджык, прыпусці,
Пабяжым мы за кусты.
Станем пад асінкаю, накрывемся карзінкаю [7, с. 195].

Дожджык, дожджык, прыпусці,
Мы схаваемся ў кусты [7, с. 195].

Дожджык, дожджык, секані,
Бабу з поля прагані.
Дожджык, дожджык льецца,
У рукі не даецца [7, с. 195].

Дожджык, дожджык, секані,
Матку з поля прагані,
Сонца ў зарозе,
Матка на парозе.
Сонца ў лужочку,
Матка ў платочку [7, с. 195].

Дожджык, дожджык, лупані,
Бабу з поля прагані,
Дзеда за косы,
Каб не бегаў босы,
А карову за рага,
Каб давала малака [7, с. 195–196].

Дожджык, дожджык, сыпані,
Бабу з поля прагані,

А дзеда з агарода,
Каб была пагода [7, с. 196].

Дожджык, дожджык, секані,
Бабу з поля прагані.
Ключыкі, замочкі,
Шаўковыя платочкі [7, с. 196].

Дожджык, дожджык, сыпоны,
Бабу з поля прожэны
Ключыком, замочком,
Залотым цэпочком [7, с. 196].

Дожджык, дожджык, сыпані,
Бабу з поля прагані.
Баба села на лапату
І паехала дахаты [7, с. 196].

Дожджык, дожджык, секані,
Бабу з градак прагані [7, с. 196].

Дожджык, дожджык, крапоні,
Бабу з поля прогоні.
Дожджык лей,
Дожджык лей,
На мяне і на людзей [7, с. 196].

Дожджык, дожджык, секані,
Бабу з поля прагані.
Баба не баіцца,
За траву дзяржыцца [7, с. 196].

Дожджык, дожджык, секані,
Бабу з поля прагані,
Баба не баіцца,
За штаны дзяржыцца [7, с. 196].

Ідзі, ідзі, дожджыку,
Звару табе боршчыку.
Пастаўлю пад елкаю,
Накрыю талеркаю,
Сама пакаштую,
Цябе пачастую [7, с. 196].

Ідзі, ідзі, дожджыку,
Звару табе боршчыку.
Пастаўлю пад лаўкаю,
Накрыю караўкаю,
Сама пакаштую
Й цябе пачастую [7, с. 197].

Ідзі, ідзі, дожджыку,
Зварым табе боршчыку
І паставім на гары,
Каб паелі камары [7, с. 197].

Дожджык, дожджык, перастань,
Мы паедзем на ваксань:
Богу маліцца,
Цару кланіцца,
Маладая Мікіта
Адчыняе варата
У красенькім платочку,
Сінькім «званочку» [7, с. 197].

Дожджык, дожджык, перастань,
Я паеду ў Казань [7, с. 197].

Дожджык, дожджык, перастань,
Мы паедзем на Кубань
Богу маліцца,
Пану кланіцца.
Без штаноў,
Поўна торба сухароў.
Ключыкі, замочкі,
Шаўковыя платочкі [7, с. 197].

Дожджык, дожджык, перастань,
Мы паедзем у Ростань.
А ў Ростані пуста,
Вырасла капуста,
А ў капустце чарвякі –
Усе хлопцы дуракі! [7, с. 197].

Дожджык, дожджык, перастань,
Мы паедзем на Рыдань.
Купім табе мёду,
Цэлую калоду.

Была ў бога сірата
Адмыкала варата
Ключыкам, замочкам,
Шоўкавым платочкам [7, с. 197].

Дожджык, дожджык, перастань,
Я паеду на Ярдань
Богу маліцца,
Крыжу кланіцца [7, с. 197].

Дожджык, дожджык, перастань!
Мы паедзем на Ярдань.
Богу памолімся,
Хрысту паклонімся,
Станем пад елкаю,
Накрыемся талеркаю,
Станем пад грушкаю,
Накрыемся падушкаю.
Станем пад хатаю,
Накрыемся лапатаю [7, с. 197–198].

Дожджык, дожджык, перастань.
Дай схавацца пад каштан [7, с. 198].

Дожджык, дожджык, перастань,
Я паеду па гасцям [7, с. 198].

Дожджык, дожджык,
Перастань ліцца,
Бо маленькім дзетачкам
У хаце не сядзіцца.
Пойдуць у садочак,
Будуць весяліцца [7, с. 198].

Дожджык, дожджык, не ідзі,
Я паеду на кані [7, с. 198].

Святы Ілля, святы Ілля,
Пакаціся ў калясніцы,
Напаі зямелечку
Чыстаю вадзіцай [7, с. 198].

Мядзведзь, мядзведзь,
Разгані тучу,
Дам табе аўса кучу [7, с. 199].